



ill.: Finn Graff

Vår eminente arkitekturskribent takker for seg:

TAKK FOR DEG!

En epoke er over. I mer enn 30 år har Einar og Aina Dahle gledet leserne og redaksjonen med sin omfattende arkitekturkunnskap og sin gyldne, løsslupne og tidvis noe i overkant sakrale penn. Nå – 72 år ung og stappfull av pep – insisterer hun på å slippe nye krefter til.

Da Einar Dahle overtok murarkitekturspalten i tidsskriftet Mur i 1987, var det full klaff. Akkurat den rette blandingen av ellevill glede over – og dyptgående kunnskap om arkitektur, en elegant penn parett med stor formidlingslyst & -evne. Og heldigvis ispedd en praktisk tilnærming til hva man kan og ikke kan få til mht. til illustrasjoner og formater. Den noe elastiske innstillingen til tidsfrister ble enkelt kompensert ved introduksjon av en passelig porsjon slakk.

Datidens utgiver, Mur-Sentret, innså snart at Dahle hadde enda mer å by på. Her hadde vi plutselig tilgang til en foredragsholder som trollbandt lytterne, enten forsamlingen besto av arkitekter, RIBer, murmestre eller (som det ofte var den gang) lett blanding. Med sterk utferdstrang, globetrotterbakgrunn, kraftig karisma og tilstrekkelig organisasjonsevne viste det seg at Dahle også var en ypperlig reiseleder. Arkitekturkunnskap og -forståelse ble nennsomt lirket inn, godt hjulpet av elefantisk historiehukommelse og utallige muntre anekdoter. Plutselig var ingen buss- eller togreise for lang!

Da Aina materialiserte seg tidlig på 2000-tallet, ble antrekkene fjongere og redaksjonsmøtene lengre (mer kvitring). Enkelte lesere hevdet å se en forskjell i byggekunstspalten – nyanser som ofte var usynlige for en lite finslipt redaktør.

Men nå er det altså slutt, og det er med stort vedmod at redaktør og redaksjon takker for mer enn 30 års strålende innsats. Vi kommer til å savne deg i spaltene! På stillaset med kjole og høye støvletter! Og på redaksjonsutvalgsmøtene! Ikke på middagene: Der regner vi med at du fortsatt møter opp.

Tusen takk for enestående innsats!

Mari Flaata, red. mur+betong

byggekunst i
mur+betong

BARN AV EUROPA

av Aina Dahle

Vi tok fergen til Kiel, kona og jeg. I tre dager kjørte vi sør- og vestover, passerte Köln og krysset Rhinen, Mosel og Saar før vi sneiet Luxemburg. Vi kjørte gjennom vinmarker og bratte åssider med riesling først i Tyskland, siden Frankrike der landskapet flatet seg ut og Chardonnaydruen koser seg. Gjennom slagmarkene i Verdun, forbi Reims, gjennom Champagne, forbi Paris, Chartres, Le Mans, fortsatt mot vest. Men vi kom ikke til havet. Bretagne er større enn du tror. Endelig ankom vi Rennes med arkitektskole, universitet og Sizas kirke. Målet for reisen. Og vendepunktet.

På veien nedover var vi innom Neviges i Bergisches Land i Nordrhein-Westfalen, men Autobahn med fullt fremmøte og treg trafikkavvikling hindret oss å nå Gottfried Böhms majestetiske valfartskirke Mariendom i tide før arbeidstiden var slutt og alle arbeiderne gått hjem. Kirkens 2700 m² betongtak er under restaurering. Både den, Paris og Laval ville vi ta på hjemvei – sammen med inntrykkene av landskapet vi kjørte igjennom i det vakre høstværet.

Det ville vært bedre med TGV'en, og raskere, men hvis man virkelig mener som Marshal McLuhan at bilen er en forlengelse av hjemmet, av stuen: altså ditt private rom i bevegelse, så er faktisk bilreisen den optimale nærhetsopplevelse for to mennesker (eller fler) som er glad i hverandre. Særlig i Frankrike hvor man har fartsgrense 130 km/t og mange pauser på grunn av de hyppige bomstasjonene hvor kredittkortet må dras.

I myk og langsom bevegelse reiser man tilbake, også i tiden, og blir gang på gang minnet om modernismens og modernitetens opprinnelse på godt og ondt: gotiske katedraler og krigens forbannelser. Her er opphavet til Ernest Hemingways 'Farvel til våpnene' og Eric Maria Remarques 'Intet nytt fra Vestfronten' og de 2000 gravplas-



ser, de fleste i det åpne slettelandskap med rekker av identiske hvite kalkstensplater, noen steder hvite kors.

Laval, som ligger der veien krysser elven Mayenne, en sideelv til Loire fra nord, er en trivelig middelalderby som vant sin posisjon i grenselandet mellom Normandie, Anjou og Bretagne med store saltlager, tekstilfabrikker (særlig lin) og melkeproduksjon. Fødeby til Henri Rousseau, naivisten som ble oppdaget av Picasso og gjort berømt med malerier som 'The Dream', 1910 (Moma) og 'Pierre Loti', 1910 (Kunsthhaus Zürich).

Den mest helstøpte gotiske katedral finner du i Chartres. Påbegynt i 1145, men brant ned til grunnen. Ny oppstart i 1195, ferdigstilt 30 år senere med kun ett tårn (det søndre) og 2600 m² glassmalerier. På 1500-tallet bygdes det nordre tårnet. Selvsagt forskjellig fra det første. Merkelig, for fremdeles var kopiering av det vi senere kalte kunst, de utførendes mantra. Men ikke der i Frankrike: den klamme tidsånden ble satt til side og tiden viste sitt sanne ansikt: moderne, friskt og kraftfullt, og helligdommen ble komplettert og gjort levende på sin høyde omgitt av små middelalderhus for borgere og almue.

Mot øst, innover i Europa, mot Paris ville vi. Krysse Seinen fra vest mot øst. Men først til Boulevard du Montparnasse med sitt 6-etasjes dype parkeringshus bygget under den samme boulevarden og Boulevard Raspail. Hotellet med samme navn

vis-à-vis stamrestauranten La Rotonde hvor både lunsj og kvelds ble inntatt. Å komme kjørende inn i Paris en tidlig søndag ettermiddag, er faktisk en vakker opplevelse.

Men enda bedre ble mandagen da vi rattet forbi Luxembourghaven ned Boulevard Saint-Michel, et blick mot Soufflotts kirke Pantheon, ned forbi Trois College ved universitetet og Place de la Sorbonne, ned gjennom latinerkvarteret på Seinenes venstre bredd, over broen til Ile de la Cité, Louvres til venstre, Notre Dame til høyre, takrytteren på Saint Chapelle midt i mot, til Châtelet. Heldigvis et par røde trafikklys som gav oss muligheten til å nyte Paris i morgensolen før vi fikk et blick mot Hallene og Pompidousenteret til venstre på vår ville ferd langs Boulevard Sebastopol, forbi Gare L'est og Gare du Nord før vi med største letthet tok imot all tuting og omkjøringer og kom oss inn på A1 mot nord.

Sacré-Coeur hadde vi sett langt borte fra da vi tre dager før hadde passert sør for byen. Nå bare visste vi at den lå til venstre for oss, uten å se den. Kanskje like bra, for det er jo en skikkelig bløtkake av en kirke.

Derimot Saint-Denise, opphavet til moderne arkitektur, den første kirke med gotiske rammer, dematerialiserte vegger som mellom rammeverk sender lyset inn i rommet som ikke lenger er en beholder, men en sil, som vi som gjennom et helt

yrkesliv har sunget So long. Marianne og annet fra Leonard Cohens dyp, visste at det er i det istykkerslåtte at lyset kommer inn. Men altså først gotikken, deretter alt det andre i en stadig villere ferd mot vår egen tid og nord.

Tiden begynte å bli knapp, programmet langsomt endret. Lille ble ofret, Liege også. Men vi fulgte motorveien på høydedraget inn i Belgia, inn i Tyskland, forbi mitt Aachen, tok en sving rundt de store dagbruddene med brunkull som fortsatt er i drift, landsbyer tømt og flyttet: krysset Rhinen rett over til Wuppertal og Neviges og ble der i et skiferkledd trehotell med utsikt til Mariendom. En dag var over, snart også reisen. På ny ble jeg minnet om at det er i dalene, de små rynkene, langs de små elvene, at livet finner sted. Ikke bare i Tyskland, men hele Europa. Motorveien følger høydedragene, over husene, der vi og alle bor, for å sitere kollega Arne E. Sæters salme ved reisesens begynnelse.

Etter en uke er vi ved havet, eller rettere sagt sjøen, Østersjøen, og slår oss ned på et koselig landhotell i Timmendorfer Strand for ikke å være for langt unna Kiel og fergen som alltid har tatt oss hjem til flathugst i Nordmarka og politisk småkrangel ledet an av våre minste små.

Resultatet av turen er nedfelt i betraktningene over og i det følgende. Vel hjemme kommer du på alt du glemte å se. Grunnlaget for en ny reise er lagt.

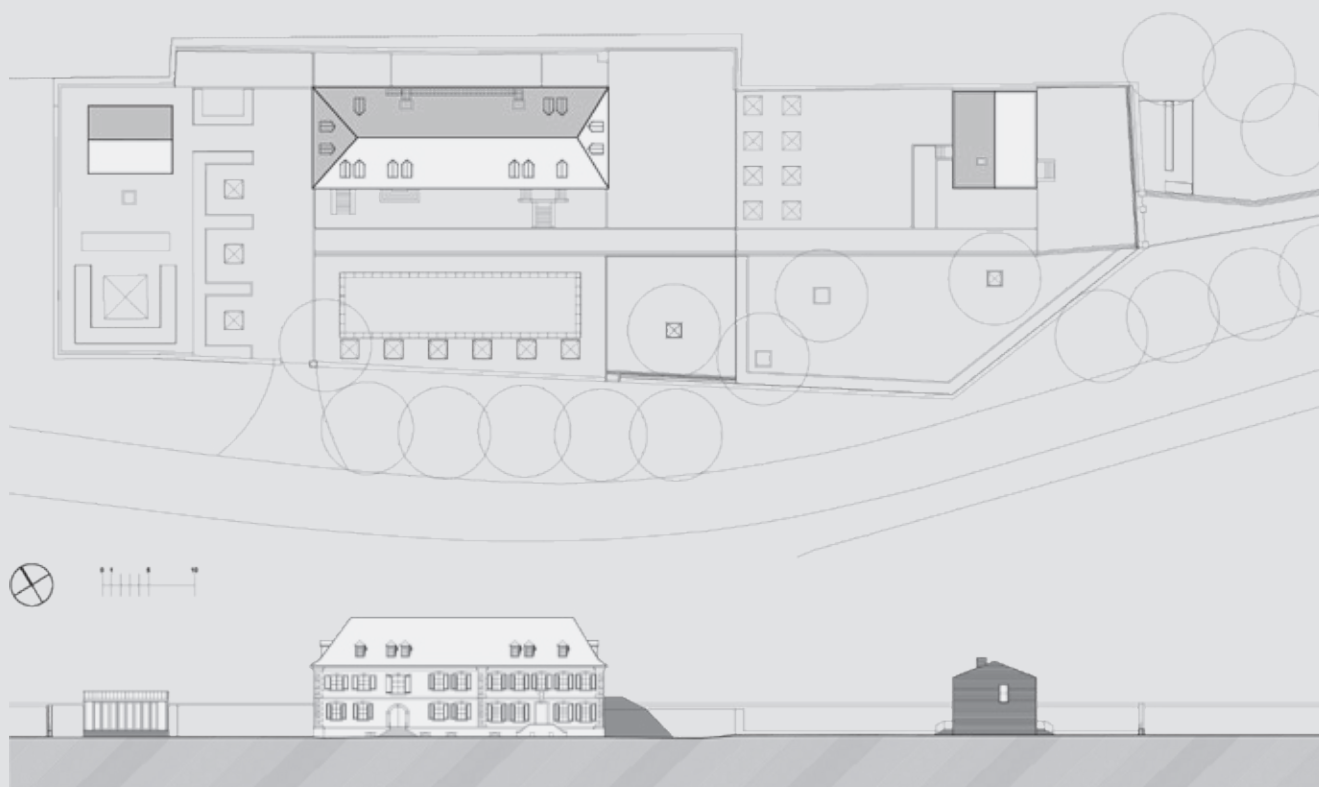


Stampebetonghuset til høyre som tar i mot deg innenfor porten inneholder to gjesterom, teknisk rom og vognskjul. Foredragssalen til venstre er som et lite kapell i stål og glass

Fars vingård: Vinkjeller og gjestehus

Cantzheim, Kanzem an der Saar, Tyskland, 2016

ARKITEKT: MAX DUDLER, BERLIN/ZÜRICH





Den gamle vinkjellerens hvelv er gjort om til møterom, foredragsrom for degustasjon og undervisning

Saar er en sideelv til Mosel og renner inn i denne ved Konz, litt vest for Trier. Vinstokkene med rieslingdruen trives her i de kalkrike åsene som stuper ned mot elvebredden.

Cantzheim er en familiebedrift med utsøkte kvalitetsviner og kulturbevissthet. Arkitektur er en forutsetning for å bygge opp rundt stedet og produktene. Georg F. Thoma som tilhører den gamle garde siterer villig vekk Oswald Mathias Ungers ord: «Stedet frembringer ideen. Ideen former det nye stedet». Datter og svigersønn, Dr. Stephan Reimann utgjør den unge generasjon som driver stedet.

Max Dudler er venn av gamlefar og ble engasjert til å tegne et nytt gjestehus, foredragssal og ominnrede den gamle barokke bygningsmassen fra 1740, også den med gjesterom og fellesrom, kontor og leilighet. Arkitekten tegnet møbler og innredninger.

Landskapsarkitekten, Dr. Bernhard Korte, er kjent for sitt arbeid med Museum Insel Hombroich, der han sammen med kunstneren Erwin Heerich på behendig vis omformet et ødelagt landskap etter brunkulldagbrudd til et vidunderlig våtmarksområde med arkitektur og landskap i skjønn forening. I verdensklasse.

Som Peter Zumthors Bruder Klaus kapell i Mechernich lenger nord består veggene av stampebetong med lokalt



Sett fra øst



Gjestehus/vognskjul sett fra syd-vest. Lag på lag med stampebetong

tilslag som gir den gule, varme løden med dybde og fargespill og sjiktene hvor betongen er stampet like flittig som vindruene. Saltakets flate møter veggene med inntrukket fuge og takrenner og innmurt nedløp.

Detaljene er knappe, sikre og imponerer. Veggene reiser seg fra bakken som et stykke, en form, et materiale med en stensatt overgang med grus og integrert belysning som skiller gress og betong. De nye bygningene ligger på hver side av det gamle, på rekke med det, på den smale stripen av en tomt mellom togsporet og landeveien. Bak sporet reiser den bratte åsen seg med vinstokker i lange rader i fallretningen. På utsiden av veien ligger et flatere parti med rekreasjonsareal hitenfor elven.

Man fascineres av orden, ro og bevegelse. Det gamle huset er en hybrid, opprinnelig et kloster med ulike funksjoner under felles tak. Man aner refektorets plassering med stor avstand mellom lysåpningene, mens cellene ligger på rekke og rad.

Det samme gjør de nye bygningene. Stampebetonghuset er som et skilderhus, tar imot deg innenfor porten, inneholder to gjesterom, teknisk rom og garasje. Foredragssalen er som et lite kapell bygget med stål og glass saltt oppe på en kant av stampebetong til sittehøyde som gir rett sålbenk ute, sittebenk inne.

Herlig fritt fra ethvert bygningsfysisk tiltak. Men velfungerende, rent og vakkert.

Den nye vinkjelleren ligger i et industriområde noe lenger oppe i dalen. Den gamle vinkjellerens hvelv er gjort om til foredragsrom for degustasjon og undervisning. Til sammen et herlig ensemble.

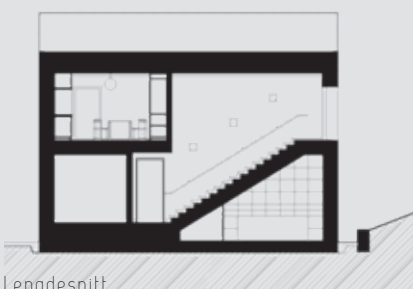
Kilde: Arkitekten – www.maxdudler.com, studietur oktober 2018
Foto: Stefan Müller, www.stefanjosefmueller.de



Tverrsnitt



Plan 2. etasje



Lengdesnitt



Plan 1. etasje





Sett fra syd-vest

Bymur: Bibliotek

Heidenheim an der Brenz, Tyskland, 2017

ARKITEKT: MAX DUDLER, BERLIN/ZÜRICH

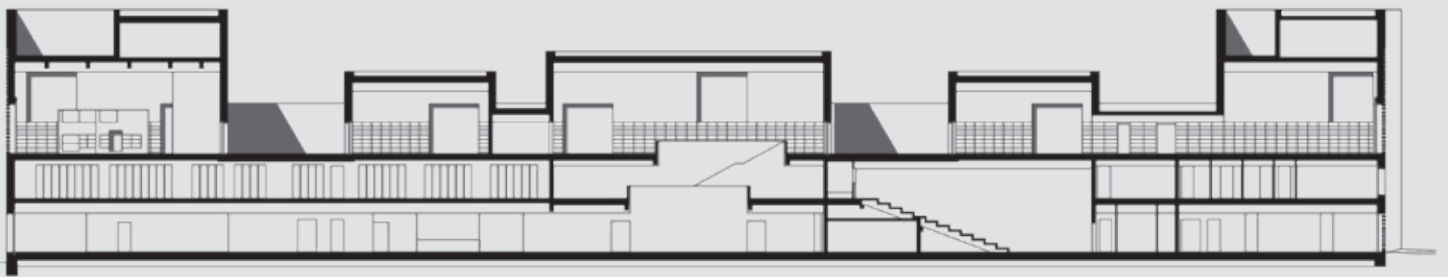
Byen med 50.000 innbyggere ligger i Baden-Württemberg, nord for Donau, nord-øst for Ulm.

I en gjenoppbygd middelalderby med tydelige sår fra krigen, med tilhørende etterkrigsarkitektur med få høydepunkter, setter Max Dudler aksent med sin etter hvert så typiske 'sveitserklassisisme'.

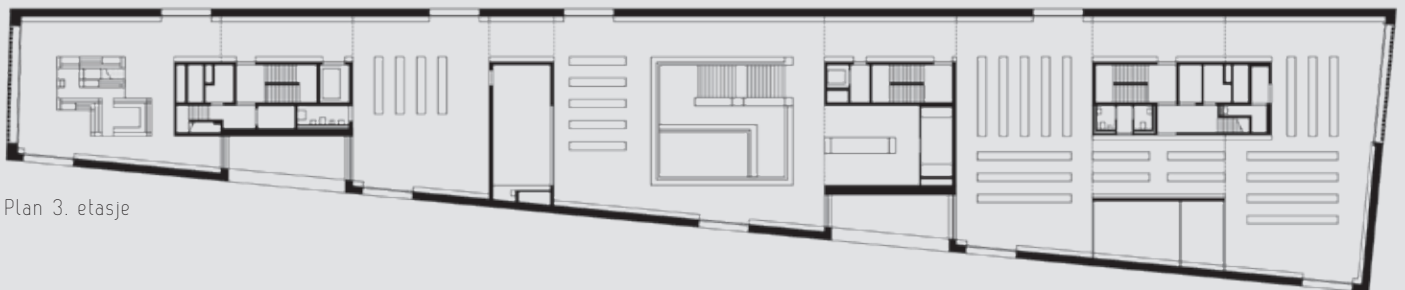




Fasade øst med hovedinngangen



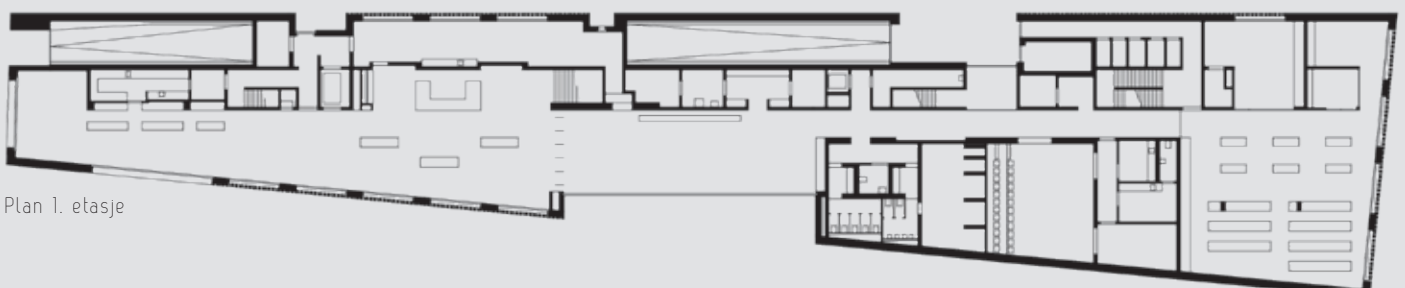
Snitt



Plan 3. etasje



Plan 2. etasje



Plan 1. etasje



Gatefasade mot nord



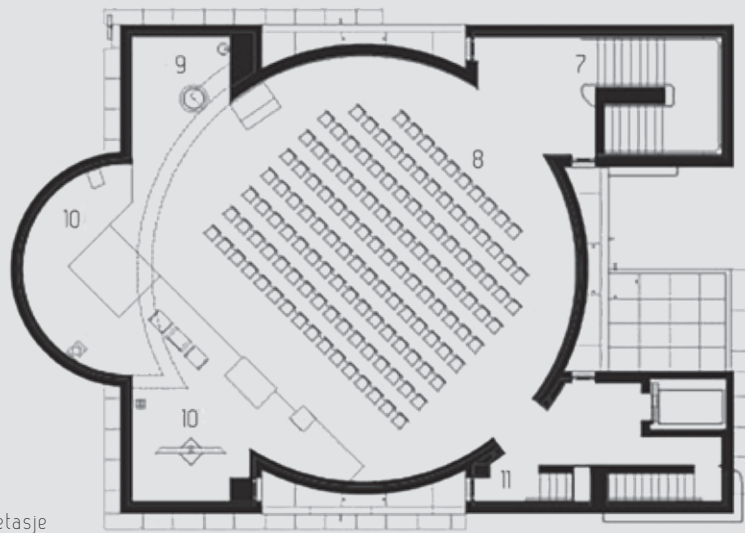
Høye saler og lave leserom nås fra en promenade i hele husets lengde som distribuerer bevegelse og rom, opphold, pause og møteplasser mellom bøker og mennesker

En rolig, likevel skulpturell bygningskropp som tar opp i seg byens smug, plasser og promenade, slott, borger og kirke. På en 110 meter langsmal, trapesformet tomt, organiserer arkitekten et rikholdig bibliotek med høye saler og

lave leserom som nås fra en like lang promenade (galleri ville Louis Kahn ha sagt) som distribuerer bevegelse og rom, opphold, pause, møteplasser mellom bøker og mennesker. Med tegl, lys, gul tegl.

Presise åpninger som vinduer og glassfelt er skåret ut i den stramme formen.

Kilde: Arkitekten – www.maxdudler.com
Foto: Stefan Müller, www.stefanjoosefmueeller.de



Plan 2. etasje



- 1 inngang
- 2 lobby
- 3 kontor
- 4 møterom
- 5 kjøkken
- 6 heis
- 7 hovedtrapp
- 8 hovedskip
- 9 dåpskapell
- 10 kapell
- 11 sakristi
- 12 skylight



Plan 1. etasje

Anastasis – katolsk småkirke i Saint-Jacques-de-la-Lande, Rennes, Bretagne, Frankrike, 2018

ARKITEKT: ALVARO SIZA, PORTO

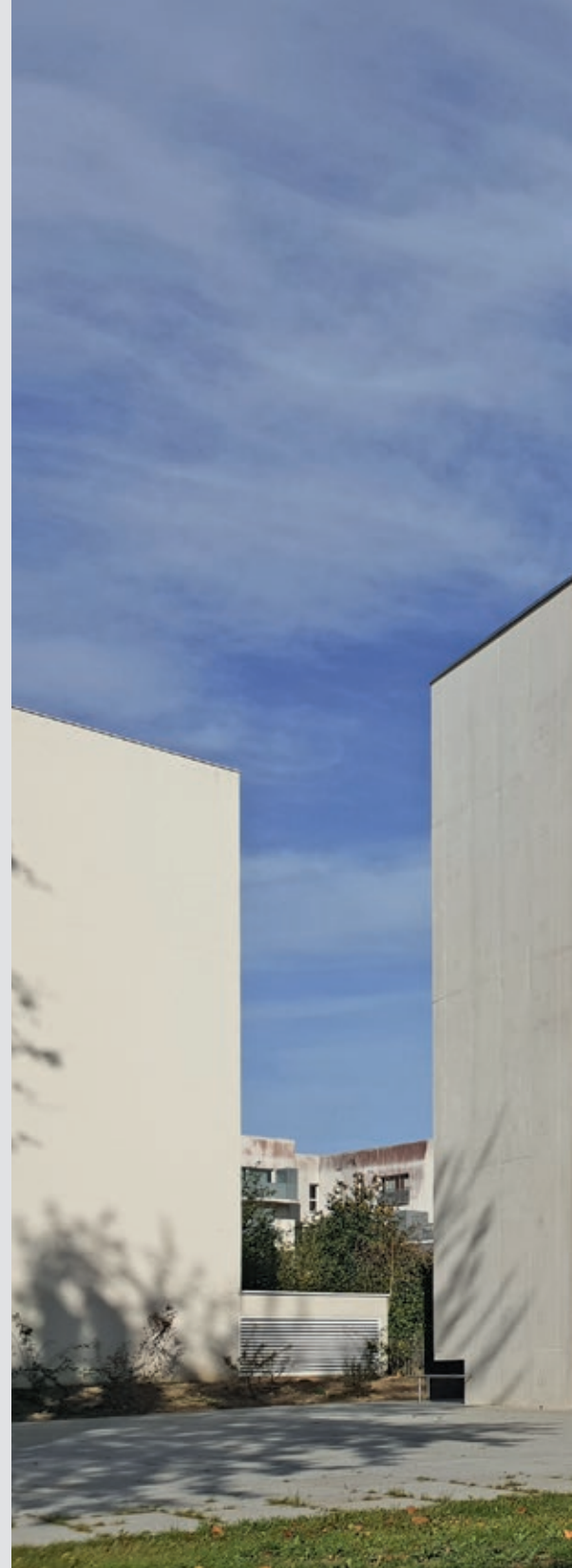
Hvit betong med lyst tilslag, hvit marmor og hvit akustisk puss. Geometriske former samlet under lyset som diktert av Le Corbusier.

Omgitt av fem-etasjes boligblokker det går tretten av på dusinet, har Siza

plassert den frittliggende kirken som en avsluttende vegg mot kvartalets adkomstvei (vei mer enn gate). Samtidig danner kirken sjarmerende uterom mellom et gammelt kapell og det frittstående klokkeårnet samtidig som kirken selv lukker

boligkarreen ved å være fjerde arm. Mellom kirken og veien en pytt til å speile seg i, og litt grønt, weeping willow.

Kirkerommet for 120 personer er løftet opp og hviler på vegger som danner inngangsrom, trapp, heis, kjøkken og





Sett fra syd-vest

møterom/kontor på bakkeplan. Hovedtrappen til høyre gjør en ekstra sving og er lett å gå i. Heisen og bitrappen ligger på motsatt side, men den ser du ikke før du er kommet opp. Og da trenger du ikke heisen.

Kirkerommet er en innskrevet sylinder mellom fire femetasjes-høye pyloner. Mellom disse 'svever' et kvadratisk tak, et flak som ikke treffer veggene, men lar mengder av lys strømme ned over de samme.

Akustisk dempning i takflaket, vil jeg tro. Og – tror jeg videre – 'brystningspanelet' i sylindere består av akustisk puss. I trafikkarealer og grupperom er de samme brystningspaneler utført i marmor, som Siza pleier.



Sett fra øst



Kirkehuset er befridd for kompliserte detaljer. Det betyr ikke at arkitekturen ikke er kompleks. Det er den så visst, full av stadige overraskelser som skjerper blikket og nytelsen av det som oppfattes som enkelt og 'straight forward'. Nesten for enkelt, for lavloftet?

Men for 120 sjeler er dette nok. Sjelden så man så mange glade menighetslemmer som stolt viste frem sin kirke. Og der i den stolen, satt Siza. Hm, der skal du også sitte. Noe brydd ble jeg plassert i stolen i mellomrommet.

Hvit betong, hvit marmor. Enkle detaljer. Mer trenger du ikke. Jo, kjøkkenbenk og skap, hyller og hvitevarer i rustfritt stål!

Kilde: Arkitekten, Architectural Record, studietur 2018
Foto: AD



Med plass til 6000 pilegrimer: Valfartskirken Mariendom
Neviges, Rheinland-Westfalen, Tyskland, 1968-2018

ARKITEKT: GOTTFRIED BÖHM





Taket tettes i syv arbeidsoperasjoner med total tykkelse 35 mm og vekt 80 kg/m². Det benyttes karbonfiberbetong med et beskyttende frisert og hydrofobert toppsjikt der overflaten skal ligne forskalingsbordene fra 1968

Midt i det protestantiske Bergisches Land ligger den katolske helligdommen i betong. Støpt på stedet. Veggene: Ingen isolasjon, råbetong ute, råbetong inne; støpt på én gang. Taket: Ingen isolasjon, råbetong ute, råbetong inne, støpt på én gang. Ingen tekking, kun utspyer og grater som tvinger vannet ut og nedover, men – viste det seg ganske snart – også innover.

Så hva gjør man? I snart femti år har arkitekt og byggherre sammen forsøkt å lempe stille det som var skeivt og galt. Om noe. For byggherren, den nesten blinde erkebiskopen av Köln, valgte det taktile kirkeprosjektet. Den taktile modell han kunne ta på og føle på og derigjennom fornemme. De øvrige konkurranseforslagene var 'normale' kirker med forventede former og kjedelige uttrykk. Men vinneren var på alle måter best. Et tilbudssted, en overskridende betongkirke for hjerte, sjel og sinn.

Og det er en fantastisk kirke. Erkebiskopen og alle jurymedlemmene valgte den beste kirken med det beste konseptet for vandringen og målet. Den uregelmessige foldetakkonstruksjonen smeltet sammen med ideen om et telt på vandringen. Jeg har tatt med meg studenter og kollegaer dit mange ganger. Dog uten telt. Studenter fra Aachen, Münster og Oslo. Byggutgrenser var der, selvsagt. Men vi snakket ikke så mye om arkitektur som lekker, bare lekker, pur arkitektur.

Sammen med arkitektens sønn, Peter Böhm, og bygningsfysikere ved RWTH-Aachen har byggherren og vernemyndighetene i Nordrhein-Westfalen og Bundesland i flere år forsket på hvordan rissene i betongen kan gjøres flere og mindre og på den måten helt hindre vanninntrengning. Alltså: ikke isolere, ikke tekke med noe annet materiale som ville forringe arkitekturen, men finne metoden som kunne bringe betongen den ære og

berømmelse den fortjener som et komplett, skulpturelt medium for evige tider, som naturen selv. De første forsøk med en epoxyharpiksforbindelse i 80-årene var mislykket, da det påførte lag med tiden stivnet og løsnet fra underlaget.

Det blir nå benyttet en karbonfiberbetong med et beskyttende frisert og hydrofobert toppsjikt der overflaten skal ligne forskalingsbordene fra 1968.

Opprinnelig betongtak med tykkelse 25 cm var i stadig bevegelse, mest som følge av temperaturspenninger, noe som førte til vannførende riss. Ideen til Peter Böhm var å øke mengden av fine riss som ikke kan transportere vann. I syv arbeidsoperasjoner med total tykkelse 35 mm og vekt 80 kg/m². Først oppretter man en overflate som lar seg binde sammen med de påfølgende sjikt: sandblåst uten å redusere overdekningen av armering. Deretter blir alle vannførende riss dekket med 3 mm selvklebende 'plaster', og så påført 10 mm sprøytepuss armert med karbonfiber. Deretter 9 mm det samme før to siste sjikt (9 og 7 mm) med sprøytepuss, det siste hydrofobert.

For tre år siden fullførte man et testareal på 300 m². I høst gikk de i gang med de siste 2400 m². Arbeidsmetoden er vertikal, og stadig flytting og bygging av stillas samt beskyttelse for omverden og temperaturkontroll har gjort stillaskostnadene til den største utgiftsposten og fremdriften langsom.

Det hører med til historien at arkitekt Gottfried Böhm originalt så for seg en blytekking som en mulighet. Metoden ble oppgitt på grunn av takets mange gradrenner og alle overlapp (fire lag). Så man satset på den 'vanntette' betongen som et naturprodukt. Som har sine luner, styrker og svakheter og er levende som naturen. Det blir spennende å følge arbeidet videre mot et vellykket resultat.

Kilde: Tech 21 nr 13 2018, mur+betong 3-2007, arkitekten

Foto: Zairon, Frank Vincentz, AD



Sett fra sydvest: Et hus i stampebetong og glass, omgitt av importert Monterrey-furu

Palladio i fri dressur:

Sekulær retreat i South Devon, England, 2018

ARKITEKT: ATELIER PETER ZUMTHOR M.F.L., HALDENSTEIN, CH

Living Architecture forsetter bygging av både sære og eksepsjonelle hus som leies ut. Jarmund Vignæs tegnet Dune House i 2011. Nå er det Peter Zumthors tur med det han kaller Secular Retreat «in the the tradition of Andrea Palladio». Zumthor brukte 10 år på å få det ferdig, og diskusjonen om huset i de rare arkitekturfetisjnettsidene går som tårnhøye bølger. Jeg lar det bli med det. Hverken engelskmenn eller

Devonshire tåler moderne arkitektur i en postmoderne, modernistisk dressur. Du må gripe lenger tilbake i tiden, lukke veggene og åpne bare de små gluggene mot omverden for å bli tålt der i gården. Utsikt eller innsikt?

Jeg liker paviljongens store overhøyde som en paraply eller andemors vinge som fanger lyset og beskytter ungene sine. Og stampebetong er dagens tema. Exit England.

I mer enn 10 år har Living Architecture engasjert et knippe av verdens mest fremtredende arkitekter til å tegne feriehus for utleie. Målet er at husene skal promotere moderne arkitektur, spre kunnskap og påvirke samfunnsdebatten ved å tilby en 'dyptgripende arkitekturopplevelse'.





Sett fra øst: atkomststiden. De tilsynelatende massive veggene består av to vanger med mellomliggende isolasjon

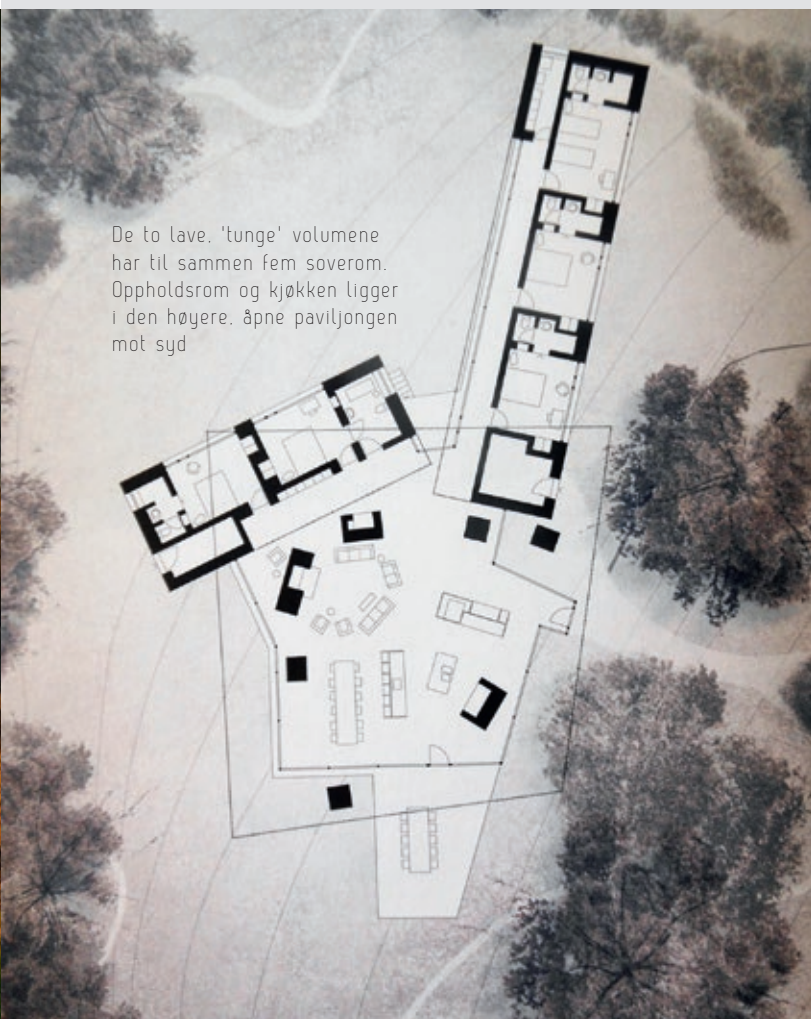
Kilde: www.living-architecture.co.uk



Sett fra syd



Foto: Jack Hobhouse, utlånt av Living Architecture



De to lave, 'tunge' volumene har til sammen fem soverom. Oppholdsrom og kjøkken ligger i den høyere, åpne paviljongen mot syd



Foto: B. Dahle

TAKK FOR MEG OG TAKK FOR FØLGET

Dette er min siste Byggekunstspalte. Jeg takker mine lesere, de sporadiske like meget som de trofaste. Dere har holdt meg oppe i troen på at det var en mening bak alle lag. Og at alt har sin tid.

Jeg hadde ikke mot til å slutte, til å legge opp. Jeg har strittet i mot inntil jeg en dag hørte ordene som nå lyser opp min vegg: «Å leggje noko bort / det vakraste eg veit». Ordene tilhører Lars Amund Vaage.

Takk til ham og dere lesere!

Aina Dahle alias Einar Dahle